

નામાનાં મૂળતત્વો

(ભાગ 2)

ધોરણ 12

પ્રતિજ્ઞાપત્ર

ભારત મારો દેશ છે.
બધાં ભારતીયો મારાં ભાઈબહેન છે.
હું મારા દેશને ચાહું છું અને તેના સમૃદ્ધ અને
વૈવિધ્યપૂર્ણ વારસાનો મને ગર્વ છે.
હું સદાય તેને લાયક બનવા પ્રયત્ન કરીશ.
હું મારાં માતાપિતા, શિક્ષકો અને વડીલો પ્રત્યે આદર રાખીશ
અને દરેક જણ સાથે સત્યતાથી વર્તીશ.
હું મારા દેશ અને દેશબાંધવોને મારી નિષ્ઠા અર્પું છું.
તેમનાં કલ્યાણ અને સમૃદ્ધિમાં જ મારું સુખ રહ્યું છે.

રાજ્ય સરકારની વિનામૂલ્યે યોજના હેઠળનું પુસ્તક

ગુજરાત રાજ્ય શાળા પાઠ્યપુસ્તક મંડળ
'વિધાયન', સેક્ટર 10-એ, ગાંધીનગર-382010

© ગુજરાત રાજ્ય શાળા પાઠ્યપુસ્તક મંડળ, ગાંધીનગર

આ પાઠ્યપુસ્તકના સર્વ હક ગુજરાત રાજ્ય શાળા પાઠ્યપુસ્તક મંડળને હસ્તક છે.
આ પાઠ્યપુસ્તકનો કોઈ પણ ભાગ કોઈ પણ રૂપમાં ગુજરાત રાજ્ય શાળા પાઠ્યપુસ્તક મંડળના નિયામકની લેખિત પરવાનગી વગર પ્રકાશિત કરી શકાશે નહિ.

વિષય-સલાહકાર

શ્રી આર. એચ. વ્યાસ

લેખન

ડૉ. એચ. સી. સરદાર (કન્વીનર)

શ્રી પંકજભાઈ સી. રાવલ

ડૉ. દીપક આર. રાસ્તે

ડૉ. આર. કે. પટેલ

ડૉ. જયેશ એ. ઠક્કર

શ્રી સુરેશચંદ્ર જે. સાહુ

શ્રી રઘુભાઈ ટી. સોયા

સમીક્ષા

શ્રી આશાબહેન વૈદ્ય

ડૉ. એમ. જે. જોષી

પ્રો. એમ. એમ. ગાંધી

શ્રી રાજેશભાઈ પી. ઉપાધ્યાય

શ્રી ભરતભાઈ કે. વાઘાની

શ્રી દુર્ગાશંકર આર. બાજપાઈ

શ્રી ઈબ્રાહિમભાઈ આઈ. દરવડિયા

શ્રી મુકેશભાઈ કે. પટેલ

શ્રી જાનીબહેન પી. ભાદરકા

શ્રી સી. એમ. પટેલ

શ્રી રમણિકભાઈ બી. દેસાઈ

શ્રી સુનીલકુમાર એન. જોષી

શ્રી વિનોદકુમાર આર. પટેલ

ડૉ. કે. એચ. ખારેયા

શ્રી અશ્વિનકુમાર હુંમર

શ્રી હેમંતભાઈ વાચ. શાહ

ભાષાશુદ્ધિ

ડૉ. અજય એમ. રાવલ

સંયોજન

ડૉ. ચિરાગ એન. શાહ

(વિષય-સંયોજક : કોમર્સ)

નિર્માણ-આયોજન

શ્રી હરેન પી. શાહ

(નાયબ નિયામક : શૈક્ષણિક)

મુદ્રણ-આયોજન

શ્રી હરેશ એસ. લીમ્બાચીયા

(નાયબ નિયામક : ઉત્પાદન)

પ્રસ્તાવના

રાષ્ટ્રીય અભ્યાસક્રમોના અનુસંધાનમાં ગુજરાત માધ્યમિક અને ઉચ્ચતર માધ્યમિક શિક્ષણ બોર્ડ નવા અભ્યાસક્રમો તૈયાર કર્યા છે. આ અભ્યાસક્રમો ગુજરાત સરકાર દ્વારા મંજૂર કરવામાં આવ્યા છે.

ગુજરાત સરકાર દ્વારા મંજૂર થયેલા ધોરણ 12, નામાનાં મૂળતત્વો (ભાગ 2) વિષયના નવા અભ્યાસક્રમ અનુસાર તૈયાર કરવામાં આવેલ આ પાઠ્યપુસ્તક વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ મૂકતાં ગુજરાત રાજ્ય શાળા પાઠ્યપુસ્તક મંડળ આનંદ અનુભવે છે.

આ પાઠ્યપુસ્તકનું લેખન તથા સમીક્ષા નિષ્ણાત શિક્ષકો અને પ્રાધ્યાપકો પાસે કરાવવામાં આવ્યાં છે. સમીક્ષકોનાં સૂચનો અનુસાર હસ્તપ્રતમાં યોગ્ય સુધારાવધારા કર્યા પછી આ પાઠ્યપુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે.

પ્રસ્તુત પાઠ્યપુસ્તકને રસપ્રદ, ઉપયોગી અને ક્ષતિરહિત બનાવવા માટે મંડળે પૂરતી કાળજી લીધી છે. તેમ છતાં શિક્ષણમાં રસ ધરાવનાર વ્યક્તિઓ પાસેથી પુસ્તકની ગુણવત્તા વધારે તેવાં સૂચનો હંમેશાં આવકાર્ય છે.

પી. ભારતી (IAS)

નિયામક

કાર્યવાહક પ્રમુખ

તા.20-11-2019

ગાંધીનગર

પ્રથમ આવૃત્તિ : 2017, પુનઃમુદ્રણ : 2018, 2019, 2020

પ્રકાશક : ગુજરાત રાજ્ય શાળા પાઠ્યપુસ્તક મંડળ, 'વિદ્યાન', સેક્ટર 10-એ, ગાંધીનગર વતી પી. ભારતી, નિયામક

મુદ્રક :

મૂળભૂત ફરજો

ભારતના દરેક નાગરિકની ફરજો નીચે મુજબ રહેશે :*

- (ક) સંવિધાનને વફાદાર રહેવાની અને તેના આદર્શો અને સંસ્થાઓનો, રાષ્ટ્રધ્વજનો અને રાષ્ટ્રગીતનો આદર કરવાની;
- (ખ) આઝાદી માટેની આપણી રાષ્ટ્રીય લડતને પ્રેરણા આપનારા ઉમદા આદર્શોને હૃદયમાં પ્રતિષ્ઠિત કરવાની અને અનુસરવાની;
- (ગ) ભારતના સાર્વભૌમત્વ, એકતા અને અખંડિતતાનું સમર્થન કરવાની અને તેમનું રક્ષણ કરવાની;
- (ઘ) દેશનું રક્ષણ કરવાની અને રાષ્ટ્રીય સેવા બજાવવાની હાકલ થતાં, તેમ કરવાની;
- (ચ) ધાર્મિક, ભાષાકીય, પ્રાદેશિક અથવા સાંપ્રદાયિક ભેદોથી પર રહીને, ભારતના તમામ લોકોમાં સુમેળ અને સમાન બંધુત્વની ભાવનાની વૃદ્ધિ કરવાની, સ્ત્રીઓનાં ગૌરવને અપમાનિત કરે તેવા વ્યવહારો ત્યજી દેવાની;
- (છ) આપણી સમન્વિત સંસ્કૃતિના સમૃદ્ધ વારસાનું મૂલ્ય સમજી તે જાળવી રાખવાની;
- (જ) જંગલો, તળાવો, નદીઓ અને વન્ય પશુપક્ષીઓ સહિત કુદરતી પર્યાવરણનું જતન કરવાની અને તેની સુધારણા કરવાની અને જીવો પ્રત્યે અનુકંપા રાખવાની;
- (ઝ) વૈજ્ઞાનિક માનસ, માનવતાવાદ અને જિજ્ઞાસા તથા સુધારણાની ભાવના કેળવવાની;
- (ટ) જાહેર મિલકતનું રક્ષણ કરવાની અને હિંસાનો ત્યાગ કરવાની;
- (ઠ) રાષ્ટ્ર પુરુષાર્થ અને સિદ્ધિનાં વધુ ને વધુ ઉન્નત સોપાનો ભણી સતત પ્રગતિ કરતું રહે એ માટે, વૈયક્તિક અને સામૂહિક પ્રવૃત્તિનાં તમામ ક્ષેત્રે શ્રેષ્ઠતા હાંસલ કરવાનો પ્રયત્ન કરવાની;
- (ડ) માતા-પિતાએ અથવા વાલીએ 6 વર્ષથી 14 વર્ષ સુધીની વયના પોતાના બાળક અથવા પાલ્યને શિક્ષણની તકો પૂરી પાડવાની.

અનુક્રમણિકા

---

1. શેરમૂડીના હિસાબો	1
2. ડિબેન્ચરના હિસાબો	64
3. કંપનીના વાર્ષિક હિસાબો	116
4. નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ	153
5. હિસાબી ગુણોત્તરો અને વિશ્લેષણ	210
6. રોકડ પ્રવાહ પત્રક	250
● જવાબો	288

શેરમૂડીના હિસાબો (Accounting for Share Capital)

1. પ્રસ્તાવના	10. અગાઉથી મળેલા હપ્તા
2. કંપનીના પ્રકારો	11. શેર પ્રીમિયમે બહાર પાડવા અંગે
3. શેર અને શેરમૂડી : અર્થ, સ્વરૂપ અને પ્રકારો	12. શેરજપ્તી
4. ઇક્વિટી શેર બહાર પાડવા અંગેના તબક્કા	13. જપ્ત થયેલા શેર ફરીથી બહાર પાડવા અંગે
5. શેરનું અતિ ભરણું અને ઓછું ભરણું	14. શેરની પ્રમાણસર ફાળવણી
6. આઈ.પી.ઓ. અને એફ.પી.ઓ.	15. રોકડ સિવાયના અવેજથી શેર બહાર પાડવા અંગે
7. કંપની દ્વારા શેર બહાર પાડવા અંગેની રીતો	16. કંપનીના ઊભા પાકા સરવૈયામાં શેરમૂડીનું પ્રગટીકરણ
8. શેરમૂડીને લગતા વ્યવહારો અને તેની હિસાબી અસરો	17. કેટલીક વિશિષ્ટ બાબતો
9. મળવાના બાકી હપ્તા	— સ્વાધ્યાય

1. પ્રસ્તાવના (Introduction)

ઔદ્યોગિક ક્રાંતિના પરિણામથી મોટા પાયે ધંધો કરવા માટે એકાકી વેપારી અને ભાગીદારી પેઢીની મર્યાદાઓને અનુલક્ષીને કંપની સ્વરૂપ અસ્તિત્વમાં આવ્યું છે.

આધુનિક યુગમાં ધંધા માટે મોટા પાયા પર મૂડીની જરૂરિયાત રહે છે. તેથી કંપની પોતાની મૂડી અનેક વ્યક્તિઓ પાસેથી એકત્ર કરે છે. આમ, સંયુક્ત હિસ્સાવાળી કંપની એ વ્યક્તિઓનો સમૂહ છે, જેનો હેતુ કોઈક પ્રકારનો ધંધો કરી નફો કમાવાનો છે.

કંપનીને પોતાનું અલગ અસ્તિત્વ કાયદા દ્વારા મળેલ છે. કંપનીની સ્થાપના, કંપનીનું સંચાલન અને કંપનીનું વિસર્જન (કંપનીનો અંત) પણ કાયદા પ્રમાણે જ થાય છે.

ભારતમાં સૌ પ્રથમવાર કંપની માટે એક અલગ કાયદો 1956માં બન્યો, જે કંપનીધારો, 1956 (Companies Act, 1956) તરીકે ઓળખાય છે. હાલમાં ભારત સરકાર દ્વારા જૂના કંપનીના કાયદામાં જરૂરી ફેરફારો કરીને હવે નવો કાયદો કંપનીધારો, 2013 (Companies Act, 2013) અમલમાં મૂકવામાં આવ્યો છે.

આ પ્રકરણમાં કંપની તેની મૂડી કેવી રીતે ઊભી કરે છે, તેને લગતા બીજા અન્ય મુદ્દાઓની ચર્ચા અને તેની કંપનીના ચોપડે હિસાબી અસરો કંપનીધારા, 2013 હેઠળ દર્શાવવામાં આવેલ છે.

2. કંપનીના પ્રકારો (Types of Companies)

કંપનીની સ્થાપનાને આધારે કંપનીના મુખ્ય બે પ્રકાર છે :

(1) કાયદા દ્વારા સ્થાપિત કંપનીઓ કે કોર્પોરેશન (Statutory Companies or Corporations) : કેન્દ્ર અથવા રાજ્ય સરકાર દ્વારા પસાર કરાયેલ ખાસ કાયદા હેઠળ નોંધાયેલ કે સ્થાપેલ કંપની કે કોર્પોરેશન. દા.ત. ભારતીય જીવન વીમા નિગમ (લાઈફ ઇન્સ્યુરન્સ કોર્પોરેશન ઓફ ઇન્ડિયા), ધી ન્યુ ઇન્ડિયા એસ્યોરન્સ કંપની લિમિટેડ, ગુજરાત રાજ્ય નાણાકીય નિગમ, ગુજરાત રાજ્ય નાગરિક પુરવઠા નિગમ લિમિટેડ વગેરે.

(2) નોંધાયેલી કંપની (Registered Companies) : કંપનીધારા અનુસાર સ્થપાયેલ કે નોંધાયેલ કંપનીઓ, મોટા ભાગની કંપનીઓની સ્થાપના આ પ્રકારે થયેલી હોય છે.

ભારતીય કંપનીધારો, 2013 મુજબ જે કંપની નોંધાયેલી છે તેના મુખ્ય બે પ્રકાર છે : ખાનગી કંપની અને જાહેર કંપની.

ખાનગી કંપની (Private Company) : કંપની કે જે પોતાના નિયમનપત્ર (આર્ટિકલ્સ ઓફ એસોસિયેશન) દ્વારા

(i) સભ્યોના શેર ફેરબદલ કરવાના અધિકાર ઉપર નિયંત્રણ મૂકે, (ii) સભ્યોની સંખ્યા 200થી વધુ નહિ એ રીતે નિયંત્રણ મૂકે, (iii) તેના શેર કે ડિબેન્ચર ખરીદવા માટે જાહેર જનતાને આમંત્રણ આપવા પર પ્રતિબંધ હોય, (iv) ઓછામાં ઓછા બે સભ્યો હોવા જોઈએ.

ખાનગી કંપનીના નામની પાછળ 'પ્રાઇવેટ લિમિટેડ' શબ્દ લખાય છે. દા.ત., પંચવિલા કોટન પ્રાઇવેટ લિમિટેડ, એપેક્ષ હાઇડ્રો પ્રાઇવેટ લિમિટેડ.

નવા કંપનીધારા પ્રમાણે એક વ્યક્તિ દ્વારા પણ કંપનીની સ્થાપના કરી શકાય છે. જરૂરી કાયદાકીય જોગવાઈઓ મુજબ કોઈ એક જ વ્યક્તિ કંપનીનો સભ્ય બની 'એક વ્યક્તિની કંપની' (One Person Company – OPC) બનાવી શકે છે. જે ખાનગી કંપનીનો જ એક ભાગ ગણાય છે.

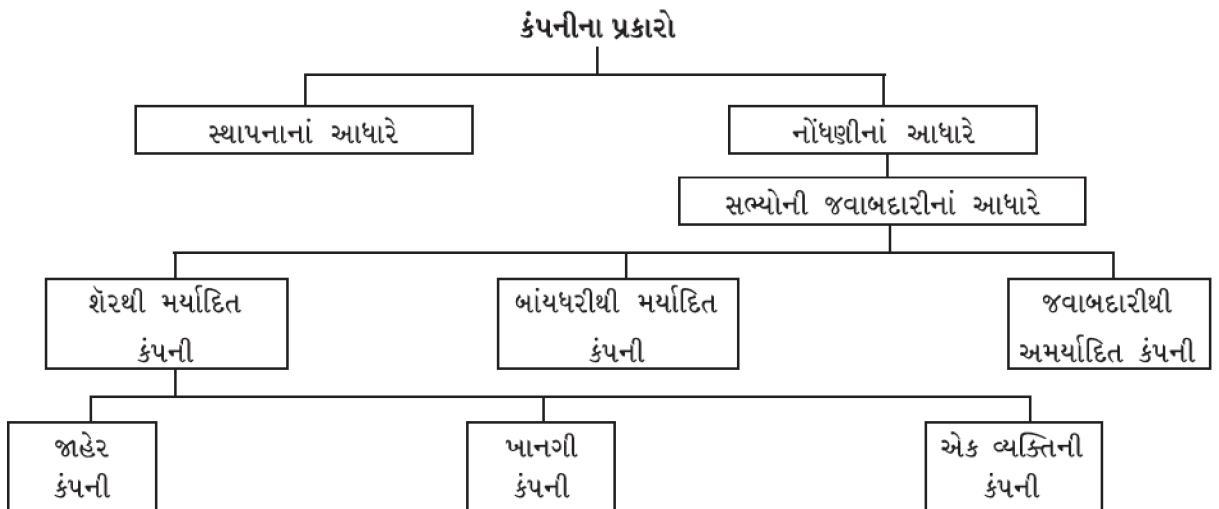
જાહેર કંપની (Public Company) : જે કંપની ખાનગી કંપની નથી એ કંપનીને જાહેર કંપની કહેવામાં આવે છે. જાહેર કંપનીમાં ઓછામાં ઓછા 7 સભ્યો હોવા જરૂરી છે. જાહેર કંપનીમાં વધુમાં વધુ સભ્યોની સંખ્યા માટે કોઈ મર્યાદા નથી. જાહેર કંપનીના નામની પાછળ ફક્ત 'લિમિટેડ' શબ્દ લખાય છે. દા.ત., કર્ણાવતી ટેક્સટાઇલ્સ લિમિટેડ, ઇન્ફોસીસ ટેકનોલોજીઝ લિમિટેડ.

સભ્યોની જવાબદારીને આધારે કંપનીના મુખ્ય ત્રણ પ્રકાર છે :

(1) **શેરથી મર્યાદિત કંપની (Company Limited by Shares) :** જેમાં કંપનીના સભ્યોની એટલે કે શેરહોલ્ડર્સની જવાબદારી તેઓએ ખરીદેલા કંપનીના શેરની દાર્શનિક કિંમત જેટલી જ મર્યાદિત રહે છે. મોટા ભાગની કંપનીઓ આ વિભાગમાં આવે છે.

(2) **બાંધધરીથી મર્યાદિત કંપની (Company Limited by Guarantee) :** કંપનીના વિસર્જન વખતે સભ્યોએ આપેલી બાંધધરી સભ્યો માટે મર્યાદિત રહે છે. સામાન્ય રીતે બાંધધરીથી મર્યાદિત કંપની નફાના હેતુ માટે નહિ, પરંતુ કળા, વિજ્ઞાન, સામાજિક કલ્યાણ, રમતગમત, સાંસ્કૃતિક જેવી વિવિધ પ્રવૃત્તિઓની ઉન્નતિ કે ફેલાવા માટે સ્થાપવામાં આવે છે. દા.ત., બોર્ડ ઓફ કન્ટ્રોલ ફોર ક્રિકેટ ઇન ઇન્ડિયા (BCCI).

(3) **જવાબદારીથી અમર્યાદિત કંપની (Company by Unlimited Liability) :** આ પ્રકારની કંપનીમાં સભ્યોની જવાબદારી અમર્યાદિત રહે છે. જો ખોટ કરતી કંપની તેનાં દેવાં ચૂકવવા માટે તેની મિલકતો પૂરતી ન હોય તો અથવા જો કંપનીના લેણદારોને પૂરેપૂરી ચૂકવણી ના થાય તો જરૂરી ફાળો (રકમ) સભ્યોએ આપવો પડે છે. હાલના કંપનીધારામાં આ પ્રકારની કંપનીની જોગવાઈ હોવા છતાં, કંપનીના સભ્યો પર ખૂબ જ મોટી જવાબદારી ઊભી થતી હોવાના કારણે, ભારતમાં આવી કોઈ કંપની જોવા મળતી નથી.

3. શેર અને શેરમૂડી : અર્થ, સ્વરૂપ અને પ્રકારો (Share and Share Capital : Meaning, Nature and Types)

કંપનીની મૂડીને શેરમૂડી (Share Capital) કહેવાય છે, જેને ફેરબદલી કરી શકાય તેવા નાના નાના સ્વરૂપમાં વિભાજિત કરવામાં આવે છે. આવા દરેક વિભાજિત એકમને શેર (Share) કહેવાય છે.

કંપની પોતાની મૂડી ઊભી કરવા કાયદા પ્રમાણેની જરૂરિયાત મુજબ વિજ્ઞાપનપત્ર (Prospectus) બહાર પાડીને લોકોને તેના શેર ખરીદવા આમંત્રણ આપે છે. જે લોકો કંપનીના શેર ખરીદે છે, તે કંપનીના સભ્ય એટલે કે શેરહોલ્ડર (Shareholder) કહેવાય છે. જ્યાં સુધી શેરની માલિકી સભ્ય પાસે હશે ત્યાં સુધી તે કંપનીનો શેરહોલ્ડર કે સહમાલિક ગણાશે. શેરહોલ્ડર્સ માટે તેમણે ખરીદેલ કે ધારણ કરેલ કોઈ કંપનીના શેર તે કંપનીમાં તેમની માલિકીનું પ્રમાણ દર્શાવે છે. દરેક શેરને એક નંબર ફાળવવામાં આવે છે. શેર એ સ્થાનાંતરિત (Movable) અને ફેરબદલી (Transferable) કરી શકાય તેવી મિલકત છે.

કંપનીધારા અનુસાર બે પ્રકારના શેર કંપની બહાર પાડી શકે છે : (1) પ્રેફરન્સ શેર અને (2) ઇક્વિટી શેર.

(1) પ્રેફરન્સ શેર (Preference Share) : પ્રેફરન્સ શેર એટલે એવા શેર કે તે શેર ધરાવતા સભ્યો કંપનીની હયાતી દરમિયાન ઇક્વિટી શેર પર ડિવિડન્ડ ચૂકવતાં પહેલાં નક્કી કરેલ દર મુજબ ડિવિડન્ડ મેળવવા માટે હકદાર છે. તેમજ કંપનીના વિસર્જન સમયે મૂડી પરત મેળવવા માટે ઇક્વિટી શેર ધરાવતા સભ્યો કરતાં અગ્રહક્ક ધરાવે છે.

પ્રેફરન્સ શેરના પ્રકારો નીચે મુજબ છે :

(i) ક્યુમ્યુલેટિવ અને નોન-ક્યુમ્યુલેટિવ પ્રેફરન્સ શેર (Cumulative and Non-cumulative Preference Share) : ક્યુમ્યુલેટિવ પ્રેફરન્સ શેરમાં જો કોઈ પણ વર્ષમાં નફો ન થવાના કારણે ડિવિડન્ડ ચૂકવી ન શકાય તો, આ રીતે નહિ ચૂકવાયેલ ડિવિડન્ડ એકઠું થતું જાય છે. જ્યારે જે વર્ષમાં કંપની પૂરતો નફો કરે ત્યારે તે વર્ષનું ડિવિડન્ડ તેમજ એકત્રિત થયેલ બાકી ડિવિડન્ડ પ્રેફરન્સ શેરહોલ્ડર્સને ચૂકવી દેવામાં આવે છે.

જ્યારે નોન-ક્યુમ્યુલેટિવ પ્રેફરન્સ શેરમાં નહિ ચૂકવાયેલ ડિવિડન્ડ એકત્રિત કરવામાં આવતું નથી કે તેને ભવિષ્યમાં ચૂકવવામાં પણ આવતું નથી.

(ii) રીડિમેબલ (પરત કરવા પાત્ર) અને ઇર્રીડિમેબલ (પરત ન કરવા પાત્ર) પ્રેફરન્સ શેર (Redeemable and Irredeemable Preference Share) : પ્રેફરન્સ શેર ધરાવતા શેરહોલ્ડર્સને જો પ્રેફરન્સ શેરની રકમ અમુક નક્કી કરેલા સમય બાદ અથવા યોગ્ય નોટિસ આપ્યા બાદ પરત કરવામાં આવે તેને રીડિમેબલ પ્રેફરન્સ શેર કહેવામાં આવે છે.

કંપનીના વિસર્જન સમયે જે પ્રેફરન્સ શેર પરત કરવામાં આવે છે તેને ઇર્રીડિમેબલ પ્રેફરન્સ શેર કહેવામાં આવે છે. કંપનીધારા 2013ના અમલ બાદ શેરથી મર્યાદિત કંપની ઇર્રીડિમેબલ પ્રેફરન્સ શેર બહાર પાડી શકતી નથી.

(iii) પાર્ટીસિપેટિંગ (વધારાના ડિવિડન્ડના હક્કદાર) અને નોન-પાર્ટીસિપેટિંગ (વધારાના ડિવિડન્ડના હક્કદાર નહિ) પ્રેફરન્સ શેર (Participating and Non-participating Preference Share) : પાર્ટીસિપેટિંગ પ્રેફરન્સ શેર ધરાવતા પ્રેફરન્સ શેરહોલ્ડર્સને કંપની દ્વારા નક્કી કરેલ દર મુજબ ડિવિડન્ડ મળે છે. તે ઉપરાંત ઇક્વિટી શેરહોલ્ડર્સ જે-તે વર્ષે નક્કી કરેલ ડિવિડન્ડ આપ્યા બાદ વધેલ નફામાંથી પણ અમુક શરતોને આધીન વધારાનું ડિવિડન્ડ મેળવવા હક્કદાર બને છે. કંપનીના વિસર્જન સમયે પ્રેફરન્સ અને ઇક્વિટી શેરહોલ્ડર્સને તેમની મૂડીની રકમ ચૂકવ્યા બાદ જો કોઈ રકમ વધે તેમાં પણ પ્રમાણસર રકમ મેળવવા તેઓ હક્કદાર બને છે. આ પ્રકારના શેરને પાર્ટીસિપેટિંગ પ્રેફરન્સ શેર કહેવામાં આવે છે.

નોન-પાર્ટીસિપેટિંગ પ્રેફરન્સ શેરના પ્રેફરન્સ શેરહોલ્ડર્સને ફક્ત નક્કી કરેલ દર મુજબ જ ડિવિડન્ડ મેળવવાનો હક્ક છે. તેમને વધારાના નફામાં અને મૂડીમાં હક્ક મળતો નથી.

(iv) કન્વર્ટિબલ (રૂપાંતરિત) અને નોન-કન્વર્ટિબલ (બિન-રૂપાંતરિત) પ્રેફરન્સ શેર (Convertible and Non-convertible Preference Share) : શેર બહાર પાડતી વખતે નક્કી થયેલ શરતો અનુસાર જે પ્રેફરન્સ શેર અમુક ચોક્કસ સમયગાળા બાદ પૂરેપૂરા અથવા અંશતઃ ઇક્વિટી શેરમાં રૂપાંતર કરી શકાય તેવા પ્રેફરન્સ શેરને કન્વર્ટિબલ પ્રેફરન્સ શેર કહેવામાં આવે છે.

જે પ્રેફરન્સ શેરનું ઇક્વિટી શેરમાં રૂપાંતર કરી શકાતું નથી તેવા પ્રેફરન્સ શેરને નોન-કન્વર્ટિબલ પ્રેફરન્સ શેર કહેવામાં આવે છે. સામાન્યતઃ પ્રેફરન્સ શેર નોન-કન્વર્ટિબલ હોય છે.

(2) ઇક્વિટી શેર અથવા ઓર્ડિનરી શેર (Equity Share or Ordinary Share) : જે શેર પ્રેફરન્સ શેર નથી તેવા શેરને ઇક્વિટી શેર કહેવાય છે. ઇક્વિટી શેર ધરાવનારાઓને કંપનીની સભામાં મતદાન (વોટિંગ) કરવાનો અધિકાર મળે છે. પ્રેફરન્સ શેર પર નક્કી થયેલા દરે રિવિડન્ડ આપ્યા બાદ વધતા નફામાંથી ઇક્વિટી શેર પર કંપનીના સંચાલકોએ કરેલ ભલામણનો કંપનીના શેરહોલ્ડર્સની સામાન્ય સભામાં ઠરાવ પસાર કરીને રિવિડન્ડ આપવામાં આવે છે.

કંપનીનો ચાલુ વર્ષનો નફો, તેનાં પાછલાં વર્ષોનો નફો, કંપનીની એકત્રિત અનામતો, તેના ભવિષ્યના નફાની શક્યતાઓ તેમજ સંચાલકોની નીતિને ધ્યાનમાં રાખીને દર વર્ષે કંપની દ્વારા ઇક્વિટી શેર પર રિવિડન્ડ આપવામાં આવે છે.

કંપનીના વિસર્જન વખતે કંપની પાસે રહેલા બાકી ફંડમાંથી (રકમમાંથી) પ્રેફરન્સ શેર મૂડીની રકમ પ્રેફરન્સ શેરહોલ્ડર્સને પરત કર્યા બાદ જ ઇક્વિટી શેરમૂડીની રકમ પરત મેળવવાનો ઇક્વિટી શેરહોલ્ડર્સનો અધિકાર છે.

ઇક્વિટી શેરમૂડી કંપનીની મુખ્ય શેરમૂડી કહેવાય છે. કંપનીધારા પ્રમાણે ઇક્વિટી શેરની શેરદીઠ કિંમત ઓછામાં ઓછી ₹ 1 હોવી જોઈએ. વર્તમાન સંજોગોમાં મોટા ભાગની કંપનીની શેરદીઠ મૂળકિંમત ₹ 1 અથવા ₹ 10 અથવા ₹ 100 હોય છે.

પ્રેફરન્સ શેર અને ઇક્વિટી શેર વચ્ચેનો તફાવત (Distinction Between Preference Share and Equity Share) :

	તફાવતના મુદ્દા	પ્રેફરન્સ શેર	ઇક્વિટી શેર
(1)	રિવિડન્ડનો દર	પ્રેફરન્સ શેર પર નક્કી કરેલા દરે રિવિડન્ડ ચૂકવવામાં આવે છે.	ઇક્વિટી શેર પર રિવિડન્ડનો દર નક્કી હોતો નથી. આ દર નફા પર આધારિત હોવાથી દરેક વર્ષે જુદો જુદો હોઈ શકે છે.
(2)	ચૂકવવાનું બાકી રિવિડન્ડ	જો કોઈ વર્ષમાં ક્યુમ્યુલેટિવ શેર પર રિવિડન્ડ ચૂકવાયેલ ન હોય, તો આવું નહિ ચૂકવાયેલ રિવિડન્ડ ભવિષ્યમાં કંપનીના નફાની સામે ચૂકવવામાં આવે છે.	ઇક્વિટી શેર પરનું આવું નહિ ચૂકવાયેલ રિવિડન્ડ ભવિષ્યમાં કંપનીના નફામાંથી ચૂકવવામાં આવતું નથી.
(3)	રિવિડન્ડ ચૂકવવામાં અગ્રહક્ક	ઇક્વિટી શેર પર રિવિડન્ડ ચૂકવતા પહેલાં તેમને રિવિડન્ડ મેળવવાનો અગ્રહક્ક રહેલો છે.	પ્રેફરન્સ શેર પર રિવિડન્ડ ચૂકવ્યા બાદ જ ઇક્વિટી શેર પર રિવિડન્ડ ચૂકવવામાં આવે છે.
(4)	મૂડીની ચૂકવણીમાં અગ્રહક્ક	કંપનીના વિસર્જન સમયે ઇક્વિટી શેરહોલ્ડર્સને તેમની મૂડી પરત કરતાં પહેલાં પ્રેફરન્સ શેરહોલ્ડર્સને તેમની પ્રેફરન્સ શેરમૂડી પરત કરવામાં આવે છે.	કંપનીના વિસર્જન સમયે પ્રેફરન્સ શેરમૂડી સંપૂર્ણ પરત કર્યા બાદ જ ઇક્વિટી શેરમૂડી પરત કરવામાં આવે છે.
(5)	મતદાનનો હક્ક	પ્રેફરન્સ શેરહોલ્ડર્સને મતદાનનો કોઈ હક્ક નથી.	ઇક્વિટી શેરહોલ્ડર્સ મતદાન કરવાનો હક્ક ધરાવે છે.
(6)	સંચાલનમાં ભાગીદારીનો હક્ક	કંપનીના સંચાલનમાં ભાગ લેવાનો કોઈ હક્ક હોતો નથી.	કંપનીના સંચાલનમાં ભાગ લેવાનો સંપૂર્ણ હક્ક ધરાવે છે.

શેરમૂડીનું વર્ગીકરણ (Classification of Share Capital) :

(i) સત્તાવાર મૂડી (Authorised/Nominal/Registered Capital) : કંપની પોતાના જીવનકાળ દરમિયાન વધુમાં વધુ જેટલી રકમ શેરમૂડી દ્વારા એકત્રિત કરી શકે, તેને સત્તાવાર મૂડી કહેવાય છે. કંપનીના મેમોરેન્ડમમાં તેમજ કંપનીના રજિસ્ટ્રેશન વખતે પણ તે દર્શાવવામાં આવે છે, તેથી તેને રજિસ્ટર મૂડી પણ કહે છે. જો કંપનીની સત્તાવાર મૂડીમાં ભવિષ્યમાં વધારો કરવાની જરૂરિયાત ઊભી થાય તો કંપનીધારાની જોગવાઈઓનો અમલ કરીને તેમજ કંપનીના શેરહોલ્ડર્સની સામાન્ય સભામાં ઠરાવ પસાર કરાવીને તેમાં વધારો કરી શકાય છે.

સત્તાવાર મૂડીને નોંધાયેલી, અધિકૃત કે નામની થાપણ પણ કહેવાય છે. દા.ત., ABC લિમિટેડની સત્તાવાર મૂડી કુલ ₹ 1,00,00,000(એક કરોડ)ની છે જે શેરદીઠ ₹ 10 લેખે કુલ 10,00,000 શેરની બનેલી છે.

(ii) બહાર પાડેલી મૂડી (Issued Capital) : સત્તાવાર મૂડીમાંથી કંપની પોતાની જરૂરિયાત મુજબ પૂરેપૂરી સંખ્યામાં કે ઓછી સંખ્યામાં શેર બહાર પાડે તો તેને બહાર પાડેલી મૂડી કહેવાય. દા.ત., કંપનીની શેરદીઠ ₹ 10 લેખેની કુલ 10,00,000 શેરની સત્તાવાર થાપણમાંથી જો કંપની દ્વારા 7,00,000 શેર બહાર પાડવામાં આવે તો, 7,00,000 શેર, શેરદીઠ ₹ 10 લેખે કુલ ₹ 70,00,000 બહાર પાડેલી મૂડી ગણાય. બહાર પાડેલી મૂડી સત્તાવાર મૂડી કરતાં વધુ હોઈ શકે નહિ.

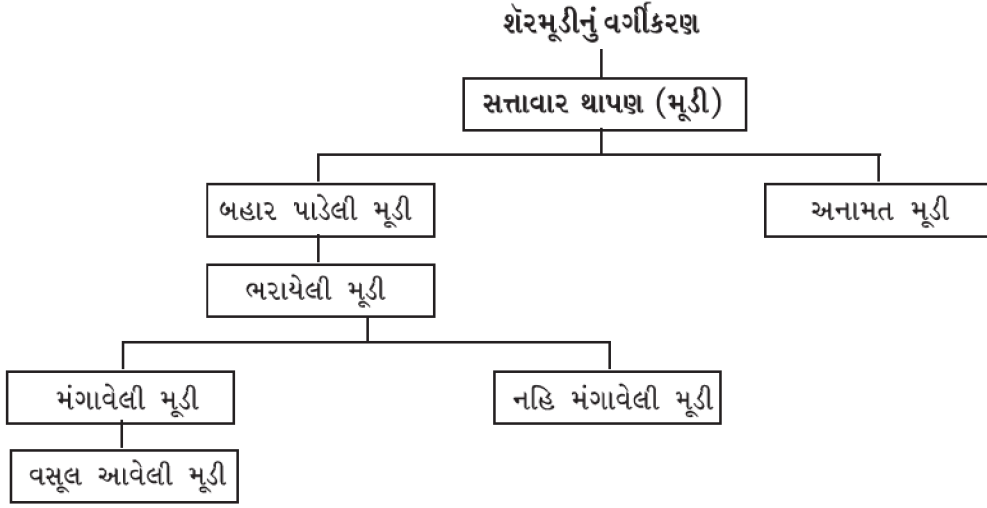
(iii) ભરાયેલી મૂડી (Subscribed Capital) : બહાર પાડેલા શેરમાંથી જેટલી કિંમતના શેર માટે અરજી આવે તેને ભરાયેલી મૂડી કહેવામાં આવે છે. ભરાયેલી શેરમૂડી બહાર પાડેલ શેરમૂડી જેટલી અથવા તેનાથી ઓછી પણ હોઈ શકે છે. બહાર પાડેલા શેર કરતાં વધુ શેર માટે અરજી આવે તો કંપની બહાર પાડેલા શેર જેટલા જ શેર મંજૂર કરી શકે છે. વધારાની શેરઅરજી પરની રકમ શેર અરજદારોને પરત કરવામાં આવે છે.

(iv) મંગાવેલી મૂડી (Called up Capital) : શેર અરજદારોને કંપનીએ આપેલા શેર પર કંપની શેરની દાર્શનિક કિંમત (મૂળકિંમત) કે તેથી ઓછી રકમ મંગાવી શકે છે. કંપની દાર્શનિક કિંમત કરતાં ઓછી રકમ મંગાવે ત્યારે બાકીની રકમ ભવિષ્યમાં શેરહોલ્ડર્સ પાસેથી મંગાવી શકે છે. આ રીતે શેર પર મંગાવેલ રકમને મંગાવેલી શેરમૂડી કહેવામાં આવે છે. દા.ત., ₹ 10નો એક એવા 7,00,000 શેર પર કંપનીએ શેરદીઠ ₹ 6 મંગાવ્યા હોય તો મંગાવેલી મૂડી ₹ 42,00,000 ગણાય.

(v) નહિ મંગાવેલી મૂડી (Uncalled Capital) : જે ભરાયેલ મૂડીનો જ એક ભાગ છે. કંપનીના સંચાલકો દ્વારા જે મૂડી હજી સુધી શેરહોલ્ડર્સ પાસેથી મંગાવેલ નથી તેને નહિ મંગાવેલ મૂડી કહેવાય છે. ભરાયેલી મૂડી અને મંગાવેલ મૂડી વચ્ચેનો તફાવત એટલે નહિ મંગાવેલ મૂડી. દા.ત., કંપનીએ તેના શેરહોલ્ડર્સ પાસેથી ₹ 10ની દાર્શનિક કિંમતના શેર પર શેરદીઠ ₹ 6 મંગાવેલ હોય, તો નહિ મંગાવેલ રકમ એટલે કે શેરદીઠ ₹ 4 નહિ મંગાવેલ મૂડી કહેવાય.

(vi) વસૂલ આવેલી મૂડી (ભરપાઈ થયેલી મૂડી – Paid up Capital) : મંગાવેલ મૂડીની રકમમાંથી જેટલી રકમ શેરહોલ્ડર્સ પાસેથી કંપનીને મળે તે રકમને વસૂલ આવેલી મૂડી કે ભરપાઈ થયેલી મૂડી કહેવાય છે. જો કોઈ કારણસર કોઈ શેરહોલ્ડર (સભ્યો) મંગાવેલ રકમ અંશતઃ કે પૂરેપૂરી ન ભરે તો મંગાવેલી મૂડી અને વસૂલ આવેલી મૂડીની રકમમાં તફાવત જોવા મળે છે. દા.ત., કંપનીએ મંગાવેલ મૂડી ₹ 42,00,000 (7,00,000 શેર × શેરદીઠ ₹ 6 લેખે) છે. જેમાં 1000 શેર ધરાવનાર એક શેરહોલ્ડરે પ્રથમ હપતાનાં શેરદીઠ ₹ 2 મંગાવેલ રકમ ભરી ના શકે તો વસૂલ આવેલી મૂડી ₹ 41,98,000 (₹ 42,00,000 – ₹ 2000) ગણાશે.

(vii) અનામત મૂડી (Reserve Capital) : જ્યારે કંપનીના સંચાલકોને એમ લાગે કે મંગાવેલી મૂડી પોતાના ધંધા માટે પૂરતી છે અને હવે ભવિષ્યમાં વધારે મૂડીની જરૂર પડશે નહિ, ત્યારે આ સંજોગોમાં શેરહોલ્ડર્સની સભામાં ખાસ ઠરાવ દ્વારા નહિ મંગાવેલ મૂડીને અનામત રાખવામાં આવે છે. આ રીતે અનામત રાખેલ મૂડીને અનામત મૂડી કહેવાય છે. જ્યારે કંપની નાદારી નોંધાવે કે ફડચામાં જાય ત્યારે જ આ મૂડીની રકમ શેરહોલ્ડર્સ પાસેથી મંગાવી શકાય. આ અંગેનો ખાસ ઠરાવ એક વખત કર્યા પછી રદ કરી શકાય નહિ.

મૂડી અનામત (Capital Reserve) : મૂડી નફામાંથી ઊભી કરાયેલ અનામતને મૂડી અનામત કહેવાય છે. મૂડી નફો એ એવો નફો છે જે ધંધાના સામાન્ય વ્યવહારોથી ઉદ્ભવતો નથી. આ અનામતમાંથી રિવિડન્ડની વહેંચણી કરી શકાતી નથી. નીચેના કેટલાક વ્યવહારોથી મૂડી નફો ઊભો થાય છે, જે મૂડી અનામત ખાતે લઈ જવામાં આવે છે :

- (1) કાયમી મિલકતોના વેચાણ પરનો નફો
- (2) કાયમી મિલકતોના પુનઃમૂલ્યાંકનથી ઊભો થતો નફો
- (3) કંપનીની સ્થાપના પહેલાંનો નફો
- (4) શેર કે રિબેન્ચર બહાર પાડતાં મળેલ પ્રીમિયમની રકમ
- (5) રિબેન્ચર પરત કરતી વખતે થતો નફો
- (6) જપ્ત કરેલા શેર ફરીથી બહાર પાડતાં થયેલ નફો

4. ઇક્વિટી શેર બહાર પાડવા અંગેના તબક્કા (Steps for Issue of Equity Shares)

કંપની પોતાની શેરમૂડી ઊભી કરવા તેના ઇક્વિટી શેર જાહેર જનતામાં કે ખાનગી ધોરણે બહાર પાડે છે. જેની વિગતવાર ચર્ચા/માહિતી નીચે પ્રમાણે છે :

(A) જાહેર જનતા માટે શેર બહાર પાડવા અંગે (For Shares Issued for Public) :

(i) ભરણાં અંગે મંજૂરી (Permission for Issue) : ભારત સરકાર દ્વારા 1991માં એક મહત્વનો ફેરફાર કરવામાં આવ્યો, જેમાં કેપિટલ ઇશ્યુ (કન્ટ્રોલ) એક્ટ, 1947 રદ કરી સેબી(SEBI - Securities and Exchange Board of India)ની સ્થાપના કરી. કંપનીઓએ પહેલાં પોતાના શેરનાં જાહેર ભરણાં માટે અગાઉથી સરકારની મંજૂરી લેવી પડતી હતી પણ હવે કંપનીએ જાહેર ભરણાં માટે એક દરખાસ્ત (Proposal) બનાવવી પડશે. જે સેબી ગાઈડ લાઈન્સ અને કંપનીધારાની જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં રાખીને સેબીને મોકલવામાં આવશે. સેબી જરૂરી વિગતો તપાસીને કંપનીને શેરનાં જાહેર ભરણાં અંગે સંમતિ આપશે.

(ii) સેબીને મોકલવાની દરખાસ્તની વિગતો (Details of Proposal to be sent to SEBI) : કંપનીની દરખાસ્તમાં પોતે કેટલા શેર, કયા પ્રકારના અને શેરદીઠ કેટલી રકમના બહાર પાડવા માંગે છે તેની વિગતો દર્શાવવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત શેરની પૂરેપૂરી રકમ અરજી વખતે કે હપ્તા દ્વારા ઉઘરાવવાની છે તે વિગતો પણ આપવામાં આવે છે.

(iii) જાહેર જનતાને આમંત્રણ (Offer to Public) : શેરનાં જાહેર ભરણાં અંગેની જરૂરી કાર્યવાહી પૂર્ણ થયા બાદ કંપની વિજ્ઞાપનપત્ર બહાર પાડીને જાહેર જનતાને તેના શેર ખરીદવા આમંત્રણ આપે છે. કંપની વર્તમાનપત્ર દ્વારા, ટી.વી. દ્વારા કે જાહેરાતના બોર્ડ દ્વારા લોકો સુધી કંપનીની વિગતો તેમજ શેર ભરણાં અંગેની વિગતો જણાવે છે.

(iv) વિજ્ઞાપનપત્રમાં દર્શાવવાની વિગતો (Details Shown in Prospectus) : વિજ્ઞાપનપત્રમાં કંપનીની રજિસ્ટર્ડ ઓફિસનું નામ અને સરનામું, ડિરેક્ટર્સ(સંચાલકો)નાં નામ અને સરનામાં, કંપનીનો હેતુ, કંપનીમાં રહેલું જોખમ, સેબી તરફથી મળેલ સંમતિ, કંપનીની સત્તાવાર અને બહાર પાડવાની શેરમૂડી અંગે, શેર ઇશ્યુ શરૂ થવાની તેમજ બંધ થવાની